

Eşek kavramının Anadolu ağızlarındaki kullanım çeşitliliği

The variety of the word donkey in Anatolian Turkish

Ali Cin¹

Received Date: 16 / 09 / 2016

Accepted Date: 06 / 11 / 2016

Öz

Hayvanlar, dünyanın var olduğu ilk günden bugüne değin insanoğlunun yanında, hizmetinde, masallarında, mitlerinde, efsanelerinde, destanlarında, kısacası anlatı türlerinin tamamında bazen bir kahramanla özdeşleşen bazen de benzetme unsuru olarak karşımıza çıkar. Hayvanların bazı özellikleri, insanların düşünce dünyasında öncelikli bir yere sahip olmalarını sağlamıştır. Hayvanlar kimi zaman güzelliğin (tavus, kuğu), kimi zaman zekiliğin (tilki) kimi zaman gücün (aslan, fil) vs. sembolü olmuştur. Genel olarak eşeğin hissesine de maalesef inat ve inatçılık düşmüştür. Tekerleğin henüz bulunmadığı, teknolojinin gelişmediği dönemlerde, ulaşımın, taşımacılığın, çiftçiliğin, harman kaldırmanın, şakacılığın vs olmazsa olmazı olan eşek, insanoğlunun en büyük yardımcısıydı. Yakın zamana kadar merkezi yerleşim yerlerinin yakınlarında da kullanılan eşek, bir evin temel ihtiyaçlarından biriydi. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bu hayvanlara olan ihtiyaç günbegün azalarak eski önemini kaybetti. Ancak bu hayvanın hayatımızın temel noktasında olmuş olması dolayısıyla, Anadolu ağızlarında eşekle ilgili birçok kelime-nin, deyim-in, atasözünün de ortaya çıktığını biliyoruz. Türkçede eşek genel olarak inadın, olumsuzluğun, ahmaklığın temsili olarak kullanılmıştır. Söz konusu çalışmada, Türkiye Türkçesi ağızlarında eşek ile ilgili ve onu betimleyen kelime ve kavramlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Türkçe, Türkiye Türkçesi Ağızları, Hayvanlar, Eşek

Abstract

From the very beginning, animals have always lived with human beings while serving us in real life or by appearing in stories, myths, legends, all in all, in all narrative genres either as heroes or as a matter of figures of speech. Some features of animals have caused them being prioritized in humans' world of thought. They (peacocks and swans) sometimes symbolized beauty, sometimes intellect (fox) and in other cases power (lions and elephants). Unfortunately, it was stubbornness that is left to the donkey's share. The donkey was of tremendous help to humans when the wheel was not found just as he helped transportation, farming, harvesting and water carrying. In that sense, the donkey was a heart's major property even in city life although humans' dependence on them lessened with the development of technology. However, because of its importance, many words, expressions and sayings included the word donkey. In Turkish, the word donkey was used to symbolize stubbornness and stupidity which is the subject of this present study which looked at the variety associated with the word donkey in Anatolian Turkish.

Keywords: Turkish, Modern Turkish Dialects, Animals, Donkey

1. Giriş

Bilindiği üzere benzetme, anlatımı güçlendirmek için iki nesne ve kavram arasındaki benzerlik ilişkisini ortaya koymak olarak tanımlanır. Bazen hayvanlar bazen de bitkiler hem somut ve soyut kavramların (akıl, ruh, hatır, gönül, kibir, nefis, naz...vb) müşahhas hale getirilmesinde sıklıkla kullanılır. İşte bu somutlaştırma da en çok dikkatimizi çekerek kullanılan hayvanlardan birisi de

¹Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye, alicin@akdeniz.edu.tr

eşektir. *Eşek* kelimesinin Anadolu ağızlarındaki durumuna geçmeden önce, kutsal kitaplarda, Antik Çağda, tarihî Türk dili ve modern Türk lehçelerinde *eşek* kelimesine ve köken bilgisine değinmek gerekir.

Kutsal kitaplarda *eşek* kelimesinin kullanımları şu şekildedir: Tevrat'ın, Zekarya bölümünde bap 9/9 'da *eşek* ile ilgili olarak şu kayıt yer alır: *Ey Sion kızı, büyük sevinçle coş; sevinçle coş; ey Yeruşalim kızı, bağır; işte kralın adildir, ve kurtarıcıdır; alçak gönüllüdür ve bir eşek üzerine, evet, eşek yavrusu sıpa üzerine binmiş sana geliyor.* (Kitab-ı Mukaddes, 894) Hristiyanlık'ta *eşekle* ilgili olarak elimizde şöyle bir bilgi vardır: *Hz. İsa, dünyaya geldiğinde Herot adlı Rum bir hükümdar vardı. Hz. İsa'nın saltanatını yıkacağını yıkacağından endişe ettiği için onu öldürmek ister. Meryem bunu öğrenince Hz. İsa'yı alır eşeğine binerek geceleyin Kudüs'e kaçar. Daha sonraki yıllarda da Hz. İsa, yine eşeğe binerek Allah'ın dinini yaymaya çalışır.* (Pala, 2009, 191) Kur'an-ı Kerim'de *eşek* üç yerde geçmektedir. *Hem binesiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları, merkepleri de yarattı ve bilemeyeceğiniz daha neler yaratacak* (Yazır, Nahl 16/8; 267); *Yürüyüş ve gidişinde ölçülü ol, sesini alçalt; çünkü seslerin en çirkinini herhalde eşek sesidir.* (Yazır, Lokman 31/19; 411) *Kendilerine Tevrat yükletilen sonra onu taşıyamayan kişilerin misali, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin haline benzer. Allah'ın ayetlerini yalanlayan kavmin misali ne çirkin. Allah zalimlerin gürubunu doğru yola çıkarmaz.* (Yazır, Cumu'a 62/5; 552) *Rabguzi'nin Kısasü'l Enbiyası'nda anlatıldığına göre Nuh'un gemisine ilk giren karınca, en son giren ise eşek olmuştur. Eşeği sürdüler gemiye girmedi, çünkü eşeğin kuyruğundan şeytan tutarak girmesine izin vermiyordu. Nuh peygamber, yoksa şeytan seninle mi der. Bu durumu bazıları da şöyle rivayet etmişler: Nuh peygamber iyice yorulup bunaldığı esnada eşeğe "gir ey melun" dedi. İblis melun da, eşeğin kuyruğuna tutunarak gemiye girdi. Nuh, gemide iblisi görünce "ey melun kimin izniyle gemiye girdin" dedi. İblis, senin fermanınla girdim dedi. Nuh peygamber, ben sana ne zaman girmeni söyledim? dedi. İblis, ey melun diye söyledin, melun benim, eşek değil cevabını verir* (Ata, 1997, 34-35).

Eski Çağ döneminde *eşekle* ilgili olarak şöyle bir efsane anlatılır: "İcadından gurur duyan ve fülüt müziğinin dünyanın en güzel müziği olduğunu düşünen *Marsyas*, sanatların tanrısı *Apollon*'a meydan okuyup, gücü yetiyorsa liriyle böylesi bir müzik yapmasını söyler. *Apollon* mukabil bir meydan okumada bulunarak kendisinin liriyle yaptığı gibi hasmının da aletini ters taraftan çalmasını istedi. Bütün bu olaylar karşısında *Midas*'da hakemlik yapar. Lirin mükemmelliği karşısında *Apollon*, *Midas* tarafından yenik ilan edilir. Bunun üzerine *Apollon*, *Midas*'ın kulaklarının duymadığını ve daha iyi duyması için de *Midas*'ın kulaklarını *eşek* kulağına çevirirken, bir savaşçıya *Marsyas*'ın derisini yüzdürüyor". (Grimal, 1997, 473-474) Bu olaydan sonra, yani Antik Çağdan itibaren, söz konusu hikaye, birçok tiyatrodan ya da tregedyaya sevilerek oynanmaya devam edilmektedir.

Türk edebiyatında *eşekle* ilgili yazılan ve bilinen en önemli eser, *Şeyhî'nin Harnamesi*'dir. Aynı zamanda hekim de olan *Şeyhi*, hükümdar *Çelebi Mehmet*'i tedavi edince hükümdar, kendisine hediye olarak bir toprak verir. *Şeyhî* köyüne giderken eşkiyaların saldırısına uğrar. *Şeyhî* de toplumun olumsuz yönlerini *eşek* üzerinden değerlendiren *Harnâme* adlı eserini yazar. *Şeyhî* eşeğin sesiyle ilgili olarak şöyle bir beyite yer verir: *Çıkarur har çün enker-ül esvât/Ekin ıssına arz olur arasât;"Eşek seslerin en çirkinini çıkarınca / Ekinli tarlanın sahibi sesini duydu"* (Timurtaş, 38/104); *Ağaç elinde azm-i râh itdi /Tarlasını göricek âh itdi* "Eline sopayı aldığı gibi yola çıktı/Tarlasının halini görünce inledi" (Timurtaş, 38/105) Türk Edebiyatında kedi ile ilgili bir mersiye bulunmakla birlikte, *eşek* için yazılmış bir mersiye bulunmamaktadır.

Eşek kelimesi, Türkçenin tarihî metinlerinde ilk kez Uygur Türkçesi metinlerinde *äşkäk ve äşäk* "eşek" (Caferoğlu, 2011, 77) şeklinde geçmiştir. Ayrıca *eşek* sütünün Uygur Türkçesinde hastalıkların tedavisinde de kullanıldığı şu sözle anlatılır. *kart igke tegdükte eşek süti bile birgül* "çıban hastası olduğunda eşek sütü ile ver" (Tokyürek, 2013, 256).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde *eşek* kelimesi, *eşgek*, *eşyek*, *eşek* ve *kulan* şeklinde geçmektedir. *Eşgeklen-* "eşek sahibi olmak" *er eşgeklendi* "adam eşek sahibi oldu" (Atalay 1992 I, 315) *tewi silkinse eşekke yük çıkar* "deve silkinse eşeğe yük çıkar" (Atalay 1992 II, 246/9) *anlarnıñ meseli yüklendiler Musā kitābını yana kötürmediler anı eşek teg* (Ata, 2004, 150) *Kutadgu Bilig*'de *eşek* için sadece *kulan* kelimesi geçip bu da "yaban eşeği" anlamında iki yerde geçmektedir. (Arat, 1991, 534).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, bugün kullandığımız *eşek* kelimesi ile birlikte *har*, *hımar*, *gölük* kelimelerinin de kullanıldığını görüyoruz. *Eşek* "eşek, merkep, binek ve yük hayvanı" (Cin, 2012, 154,171); *humâr* "eşek" (Türk, 2009, 59)... Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden *Dede Korkut*'ta *eşek* kelimesi, eserin baş kısmında "*karılar dört türlüdür*" başlığı altında geçer. "*bin söyler isen, birisini koymaz, erün sözünü kulağına koymaz, Ol Nuh peygamberin eşeği aslıdur. Andan dahı sizi hanum Allah saklasun*". (Ergin, 1989, 77) *Mevlana*'nın *Mesnevî*'sinde de *eşek* metafor olarak genellikle ahmaklığın, kıt anlayışın, fikirsizliğin, şehvet düşkünlüğünün, hakikatlere kulak tıkayan, şeytanla dost olan kimse olarak kullanılmıştır. (Nur, 2013, 23).

Harezmi Kıpçak sahası metinlerinde *eşek*, *eşgek*, *işek*, *derâzgüş* kelimelerinin "eşek" ya da "sıpa" anlamında kullanıldığını görüyoruz. *eşgek* "eşek" (Ata, 1997, 34-35); *işek* "eşek" (Hacıminoğlu, 2000, 288); *derâzgüş* (Far.) "eşek" (Eckmann 1995, 209/6) *kuduk* "sıpa" (Battal, 1997, 171); *eşek* "eşek" (Eckmann 1995, 53/2)...

Çağatay Türkçesi metinlerinde de en yaygın kullanılan kelime *eşektir*. Bunun yanı sıra Moğolca olarak kabul edilen *ilçigen* "eşek" (Şeyh Süleyman, 1298); *kayık* "uçan merkep" (Şeyh Süleyman, 1298); *herî* "eşek" (Karasoy, 1998, 293); *hudek* "eşek yavrusu, sıpa, tay" (Şeyh Süleyman, 1298); *çemen-der* (Far.) "eşek" (Şeyh Süleyman, 1298) kelimeleri de kullanılmıştır.

Osmanlı Türkçesi klâsik metinlerinde *eşek* için genel olarak *eşek*, *merkep*, *har*, *çemender* kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Klâsik Osmanlı Türkçesi metinlerinde geçen *eşek* ve *har* kelimeleri daha ziyade birer hiciv unsuru olarak kullanılmıştır.

Son dönem Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde *eşek* kelimesi için şu kelimeler kullanılmıştır: *hâr* (Far.) "eşek, hımâr, merkep"; *himâr* (Ar.) "eşek, merkep"; *merkep*: Arapça bir olan kelime, Arapçada "nakil için binilecek şey, hayvan ve araba vasair gibi" anlamlarında iken, Türkçede "*Eşek, humâr, har*" anlamında kullanılmıştır. *Merkebe binmek; beyaz merkepler meşhurdur* (Sami, 1316, 117); *sıpa* "yaşını geçmiş eşek yavrusu, cahş" Daha küçüğüne *kulun* derler. Diğer bazı hayvanat yavrularına da itlak olunur: *Geyik sıpası*. (Sami, 1316, 117).

Eşek kelimesinin etimolojisiyle ilgili olarak şunlar söylenebilir: Şemsettin Sami, kelimeyi, "eş" fiilinden getirir. (Sami, 1316, 117) *Türkçe Sözlük*'te (Komisyon 2001) *eşek* kelimesinin köken bilgisiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. *Misalli Türkçe Sözlük*, *eşek* kelimesinin *eşek* (Ar. şekk) "şüphe etmekten, eşekk" çok (daha, en, pek) geldiği düşünülerek Evliya Çelebi'den şu örnek cümle verilir: *zann u şek sahibi vehham u eşek olmaya* (Ayverdi, 2005, 899) Clauson *eşek* kelimesinin etimolojisiyle ilgili olarak *eş-* "hızlı yürümek, tırıs gitmek" fiilinden *-gek* ekiyle yapılmış bir türev olarak görürken (Clauson, 1966, 27) Doerfer de kelimenin *eş* "eş olan, birlikte bulunan, yardımcı" sözünün *-gak,-ek* küçültme ekiyle yapıldığını düşünür. (Dorfer, 1965, 486)

Doerfer ayrıca *eşek* kelimesinin Moğolca *elcigen* sözüyle karşılaştırıldığını ancak bunun ses bakımından tartışmaya açık olduğunu bildirir. Hasan Eren herhangi bir fikir beyan etmezken (Eren 1999, 139) Gülensoy, Nişanyan'ın *eşek* kelimesinin "*eski bir doğu dilinden alınmış olması muhtemeldir*" fikrini reddederek *eşek* kelimesinin modern Türk lehçelerindeki kullanımını ve konuyla ilgili bilim adamlarının köken bilgisiyle ilgili düşüncelerine yer verir. (Gülensoy, 2007, 343-344)

Günümüz modern Türk lehçelerinde *eşek* için Azeri, *eşşek* "eşek" (Züyültü 1994, 395) Türkmen *eşek* "eşek" (Tekin, 1995, 206) Uygur *eşek* "eşek" (Kurban,1995, 127) Hakas *eştek* "eşek" (Naskali, 2007, 121) Kumuk *eşek* (Pekacar, 2011, 24) Çuvaş *aşak* "eşek", *aşakla* "eşek gibi, eşekçe" (Bayram, 2007 41); Tatar *işek* "eşek" (Ehmetyanov, 2014, 121) Altay *eşdek* "eşek" (Naskali,1999,85) ; Mogolca *eşek* "eşek" (Nasgali, 1999, 85) Karaçay-Malkar Türkçesinde ise *eşek* "eşek" (Tavkul, 2001, 127) kelimesi kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında *eşekle* ilgili kullanılan kelimeler şunlardır:

2. Eşek için kullanılan adlar

Aşağıda zikrettiğimiz kelimelerin bazılarının ilk anlamı, bazılarının ise ikinci ve üçüncü anlamı *eşektir*. Bu adlandırmada Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımı en yüksek olan kelime, *gölük* tür. *Düldül*, rivayetlere göre Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye hediye ettiği *katır* ya da *eşektir*. Aşağıda kelimelerin geçtiği yerler sınırlandırılarak verilmiştir.

akçağurun: Büyükçe eşek. (Paşaköy -Bo.)

ankır hacı: Eşek. (-Bt.)

cayış: Eşek (Zile * Develi -Ky.)

cıtkı: Eşek (-Ank.)

çocuk [*çoçik*, *çoço*]: Eşek (Ölçek * Ardahan -Kr.); [*çoçik*] (-Ezm.); [*çoço*] (Çayağzı * Şavşat, Bağlıca * Ardanuç -Kr.)

çöçik: Eşek (Peterek, Uşhum * Yusufeli -Ar.)

dadak: Çocuk dilinde at, eşek gibi hayvanlar. (* Antakya -Hat.)

dadırsız: Eşek (Çepni * Gemerek -Sv.)

dâhdâh: Çocuk dilinde at, eşek gibi binek hayvanları. (-Ba.; * Kilis -Gaz.)

dikkolalak: Eşek (* İskilip -Çr.)

düldül: Eşek (Kozluca -Brd.); Küçük ve hızlı yürüyen eşek. (-Nğ.)

evşek: Eşek (-Zn.)

giliv: Eşek (Kırım göçmenleri -Af.)

gırnav: Eşek. *Babam gırnavla oduna gitti*. (Çilehane * Reşadiye -To.)

gölük[*görük*]: At, eşek, beygir, katır vb. yük taşıyan ve binilen hayvan. (Çepni* Sandıklı -Af.; -Uş. ve köyleri; Sarkımcak, * Eğridir -Isp.; -Brd.; * Çal -Dz.; Rahmanlar * Tire -İz.; Hırkalı * Demirci, * Kula -Mn.; Kayacık -Brs.; Virancık * Emet, * Gediz, -Kü.; Türkmen aşireti, Sarıkavak, Koşmat -Es.; -İst...;[*görük*] (Şabanözü * Polatlı -Ank.)

gülük: Eşek (-Ank.)

gürük: Eşek (-Mğ.)

hınbil: Eşek (Bağlıca * Ardanuç -Ar.)

hırı: Eşek (Atlandı * Kadınhanı -Kn.)

hukçur: Eşek (* Küre -Ks.)

ker/keri: Eşek, sıpa. (-Ezm.); [keri] > (Ömerhacılı * Kaman -Krş.)

köçü: Eşek (Uğurlu * Ermenek -Kn.)

kodaş: Eşek (Çamköy * Gölhisar -Brd.)

mervan: Eşek (Müslimsölöz * Orhangazi -Brs.)

öçü: Eşek (Ank.)

şüş: Eşek. *Bizim şüş gelmedi.* (Tuzcalar * Ermenek -Kn.)

ufacık: At, eşek, katır vb. (Kızılköy-To.)

yavşançeken: Eşek (kaba). (Çepni * Gemerek -Sv.)

Türkiye Türkçesi ağızlarında *eşeğin* fizikî ve diğer bazı özelliklerine bağlı kalınarak da adlandırılmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

beşa: Alnında ak olan eşek. (-Dy.)

çakşak: Yürürken arka ayak bilekleri birbirine sürtünen eşek, katır veya at. (* Kilis-Gaz.)

çekim: Damızlık iri eşek (* Kurşunlu -Çkr.; * Vezirköprü -Sm.)

celep: Atlara döl veren eşek aygırı. (* Araç -Ks.)

cıbil: Üzerinde semeri veya egeri olmayan eşek veya at. (Eğrigöz * Emet -Kü.)

cobuk: Kuyruğunun ucundaki uzun kıllar kesilmiş at, eşek ve katır. (* Pınarbaşı -Ky.; -Kn.; Çandırlar -Ada.)

cöfü: İyi yürüyen eşek. (* Kurşunlu -Çkr.)

çomar [çomuk]: Kuyruğu kısa veya sonradan kesilmiş at, eşek, veya katır. (Mesken * Yatağan -Mğ.)

déze: Uzun bacaklı bir çeşit kara eşek. (Kerkük)

hacıgötüret: Zayıf, güçsüz eşek. (* Senirkent -Isp.)

isliboz: Rengi bozla kahverengi arasında olan eşek. (-Isp.)

itelli: Ayak uçları dışarıya doğru olan at, eşek, katır vb. hayvanlar. (* Dinar -Af.; -Çr.; Tokat -Es.; Ildızın -Çkr.; -Brs.; * Merzifon -Ama.; * Antakya -Hat.; -Ky.; * Bor -Nğ. ve çevresi; Afgan, *Karaman, * Ermenek -Kn.; -Ada.; * Mut ve köyleri -İç.; -Ed.)

karamalak: Ağzı ve burnu siyah olan eşek. (Güvere * Silifke -İç.)

kırbız eşeği: İri, damızlık eşek. (Bahçeli * Bor -Nğ.)

küldoru: Kültrengi: Küldoru eşek. (Gaca -Zn.)

külen: Boz renk (eşek vb. hayvanlarda). (Kılbasan * Karaman -Kn.)

küre: Küçük eşek. (* İskilip -Çr.)

longurdamak: At, eşek vb. hayvanlar yavaş yavaş koşmak. (Cemele -Krş.)

peki: Eşek semeri. (-Brs.; * Bozüyük -Bil.)

puto eşek: Kuyruğu kesik eşek. (-Dy.)

sarıboz: Aka yakın sarı renkli eşek. (-Isp.)

selgi kulak: Kulağı düşük eşek, at. (* Mersin -İç.)

semerlik: Dört yaşında eşek. (İspir, Ergücek -Ezm.)

tıngıl mıngıl: At, eşek vb. hayvanların uyumlu yürüyüşü için. (* Düzce -Bo.)

zonguldatmak: Eşeği tırıs yürütmek. (-Ur.)

zongumak: Eşek tırıs gitmek. (-Krş.)

3. Eşeği harekete geçirmek için kullanılan kelimeler/ünlemler

Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan bu tür kelimeler, çoğunlukla anlamı olmayan, *a, o, l, i* vokallerinin içinde sıklıkla geçtiği, bolca tekrar edilerek *eşekle* iletişime geçilmeye çalışılan seslemlerdir.

ço, çö, çü: Eşeği, hızlı yürütme ünlemi. (* Ulubey -Or.; Kapıköy * Maçka -Tr.; -Gm.; -Rz. ve köyleri; Ersis, Uşum -Ar.; * Arapkir -Ml.; -Gaz.; * Afşin -Mr.; Hisarcık * Yayladağı, * Antakya -Hat.; *Gürün,*Divriği-Sv.); [*ço*] (Nurgâh -Ezm.; * Erkilet -Ky.); [*çü*] (Çilehane * Reşadiye -To.; * Şiran -Gm.; -Nğ.)

dah, dâh; dâha; dâhdâh; dahey: At, eşek ve başka hayvanları yürütme, kovalama ünlemi. (* Dinar -Af.; * Eğirdir, * Sütçüler, Yassıvıran * Senirkent -Isp.; Çeltek * Yeşilova, Çerçin, Hasanpaşa, -Brd.; * Sarayköy köyleri, *Acıpayam, Honaz, -Dz.; Eymir, Sürez * Bozdoğan, Alanlı -Ay.; * Alaşehir -Mn.; * Edremit çevresi -Ba.; -Kü.; Bozan, Tokat -Es.; * Düzce -Bo...[*dâhdâh*] (Çeltek * Yeşilova -Brd.; * Susurluk -Ba.); [*dahey*](Nğ.)

dast: At, eşek, katır vb. hayvanları kovalama, yürütme ünlemi. (* Ermenek -Kn.)

diih: At, eşek vb. hayvanları yürütme ünlemi. (Kurna -Brd.)

doçüş: Eşekleri durdurma ünlemi. (Çilehane * Reşadiye -To.)

göçü: Eşeği çağırma ünlemi. (-İç.)

hod hod: Eşek ya da sıpayı durdurma ünlemi. (-Kr.)

kırı kırı [kırç kırç, kır çüh, kırık kırık, kiri kiri, kır kır, kırır kırır, kiri kiri, kırık kırık, kir kir]: At ve eşek çağırma ünlemi. (Yassıören* Senirkent -Isp.; Beylerbeyi * Acıpayam -Dz.; * Kurşunlu -Çkr.; Elecik * Kalecik, Çanlı* Ayaş -Ank.; * Ermenek-Kn.; Çomaklıdede * Korkuteli -Ant.); [*kırç kırç*](>(Bergaz* Ezine -Çkl.; *Kurşunlu -Çkr.); [*kır çüh*] (Karaali -Ank.) [*kırık kırık*] (*Merzifon ve köyleri -Ama.); [*kırık kırık*](Bayadı -Or.); [*kiri*] > (İrişli, Bayburt * Sarıkamış -Kr.); [*kiri kiri*] > (-Uş.; * Gelendost -Isp.; *Alaşehir -Mn.; -Kü.); [*kır kır*] (Bayburt * Sarıkamış -Kr.); [*kırır kırır*] (-Mn. ve çevresi); [*kiri kiri*] (İrişli, Bayburt* Sarıkamış -Kr.); [*kirik kırık*] (-Krş.); [*kir kir*] (*Bor-Nğ.)

kuruk kuruk [kûroh kûroh]: At ve eşek yavrularım çağırma ünlemi. (*Yusufeli-Ar.)

[*kûroh kûroh*] (* Afşin -Mr.)

ovvah ovvah: At, eşek vb. hayvanları çağırma ünlemi. (Varyanlı -Mr.)

şök şök: Eşek çağırma ünlemi. (-Ky.)

herr: Eşekleri çiftleşmeye kışkırtma ünlemi. (İncesu*Dinar-Af.;Güney*Yeşilova-Brd.)

zer: Erkek eşekleri anırtmak için kullanılan ünlem.(Kumdanlı*Yalvaç-Isp;Kurna-Brd.)

kırı kırı: Eşek çağırma ünlemi. (Kozluca -Brd.)

kırr: Eşek durdurma ünlemi. (* Kula -Mn.)

kırray: Eşek çağırma ünlemi. (Kozluca -Brd.)

4. Eşeğin yavrusuna verilen adlar

Türkiye Türkçesi ağızlarında, eşeğin yavrusuna verilen adlar oldukça zengindir. "eşek yavrusu" anlamında gelen *daylak* kelimesi, "atın yavrusu" olarak kullanılan *tay* kelimesinden muhtemelen *tay+la-k* biçiminde türetilmiştir. Türkçenin tarihî metinlerinde *daylak* "yularsız, başıboş, salma deve ve at" anlamında (Komisyon, 1996, 1031) *taylak* ise "henüz yük vurulmamış genç deve" anlamında (Komisyon, 1996, 3781) kullanılmıştır. (Komisyon, 1996, 1031). Aşağıda geçen *gulun* ve *kulun* kelimeleri aynı kelimeler olup, ses değişmesine uğramış biçimlerdir. Tarihî metinlerde *kulun* "tay", *kuluncak* "küçük, tay, yeni doğmuş tay" anlamlarında kullanılmıştır. (Komisyon, 1996, 2727) Yine tarihî metinlerde *kodak*, *koduk*, *koducak* kelimelerinin "küçük sığa" anlamında (Komisyon, 1996, 2599) kullanıldığına tanıklık ediyoruz. *Gölük* kelimesi Türkiye Türkçesi ağızlarında hem eşek hem de yavrusu için kullanılmıştır.

daylak: At, eşek yavrusu. (Şöregel * Çıldır -Kr.; Davulku, Kuşu * Hekimhan, -Ml.; İğdeli * Gemerek, Telin * Gürün, Soğukpınar * Kangal, Vazıldan, Eşke * Divriği -Sv.; -Nğ.)

godak [*gıdı*, *gıdık*, *gılıv*, *godaq*, *goduq*, *goduk*, *goluk*, *gotmak*]: Eşek yavrusu, sığa. (* Kandıra -Kc.; -Bo.; * Safranbolu -Zn.; Peşman * Daday -Ks.; * Karaman -Kn.); [*gıdı*] (-Ks. ve çevresi); [*gıdık*] (-Ks.); [*gılıv*] (Karaçay aşireti, Başhüyük * Kadınhanı -Kn.); [*godaq*] (Bayburt * Sarıkamış, * İğdır -Kr.; Tutmaç -Sv.); [*goduq*] (-Kr. ve köyleri); [*goduk*] (Bağlılı, Sofular * Eğridir, * Gelendost -Isp.; Kozaağaç * Gölhisar, Başpınar, Karamanlı * Tefenni -Brd....; [*goluk*] (İçerenköy -İst.); [*gotmak*] (Bostancı -İst.)

gulun[*gulin*, *gulum*, *gulüm*, *gulün*, *gunan*]: At ve eşek yavrusu. (* Çığrı * Dinar -Af.; Sofular * Eğridir, İlyas * Keçiborlu, Yaka * Gelendost -Isp.; Salda * Yeşilova -Brd.; İshaklı, Çöplü * Çivril -Dz.; Tokat, Bozan -Es.; -İst.; -Çr.; Zana -Ama.; * Zile -To.; * Akkuş, Danışman * Fatsa -Or...[*gulin*] > (* Kaş, * Finike -Ant.; * Marmaris -Mğ.); [*gulum*] > (İshaklı -Ada.); [*gulüm*] > (Yerkesik, Bayırköyü, Kıranköyü, Karaabat * Bodrum -Mğ.); [*gulün*] > (Başpınar * Tefenni -Brd.; * Tirebolu -Gr.; Yanpar -İç.); [*gunan*] > (Banaz -Uş.; Misebolu * Mudanya -Brs.)

gündük [*güçük*, *güçükülü* - *gündüm*, *gürü*]: Sığa, eşek yavrusu. (-İst.; Yukarıkale * Koyulhisar -Sv.); [*güçük*] (-Ky.); [*güçükülü*] (-Bo.); [*gürü*] (Yukarıkale * Koyulhisar -Sv.; * Ereğli -Kn.)

hortik [*hortuk*]: Eşek, katır, domuz, deve gibi hayvanların yavrusu: Eşek hortik doğurmuş. (Uzunmusa -Or.; * Tirebolu -Gr. ve köyleri); [*hortuk*] (Balaç * Kavak -Sm.; Sumya * Erbaa -To.; * Çandır, * Ünye -Or.)

hotik/hotiyh: Eşek yavrusu. (Tutmaç -Sv.); [*hotiyh*] (İrişli, Bayburt * Sarıkamış -Kr.)

hotuk: Eşek yavrusu. (Mardar * Bafra -Sm.)

hüre: Eşek yavrusu, sipa. (-Ank.)

karakaçan: Sipa, eşek yavrusu. (Yürükali * Mudanya -Brs.)

karık: Eşek yavrusu. (-Bo.)

kırı [*kıdık*, *kırık*, *kırı*, *kırık*, *kıro*, *kiri*, *kirik*, *kirrik*, *körük*, *kurık*, *kuri*, *kurik*, *kürü*, *kürük*]: Eşek yavrusu, sipa. (İshaklı * Bolvadin, Kızılköy * Dinar, Bayat * Emirdağ -Af.; Sungurpaşa * Yenişehir, Kumarlar * Bayramiç, Dağkadi * Karacabey -Brs...[*kırık*] > (Balaç, Kavak * Vezir-köprü -Sm.; Parak * Alucra, * Şebinkarahisar -Gr.; Hacılıyas * Koyulhisar -Sv.; -Mğ.); [*kiri*] (-Kn.); [*kırık*] > (* Merzifon -Ama.; Tamzara * Şebinkarahisar -Gr.; Bağlıca * Ardanuç, Yavuz * Şavşat -Ar.; Tavşanlı * Hafik -Sv.); [*kıro*] > (Bayadı -Or.; -Sv.); [*kiri*] > (Namrun * Söğüt -Bil.; * Şereflikoçhisar -Ank.; * Bor -Nğ.; * Akviran -Kn.); [*kirik*] > (Kargı * Tosya -Ks.; * Merzifon -Ama.; * Kilis -Gaz.; İğdeli * Gemerek, * Şarkışla -Sv...; [*kirrik*] > (Gâvurdağı * Osmaniye -Ada.); [*körük*] > (-Çr.); [*kurık*] > (Uluşiran * Şiran -Gm.); [*kuri*] > (Yakacık -İst.); [*kurik*] > (-Gm.; Yavuz * Şavşat, Bağlıca * Ardanuç -Ar.; -Kr.; -Ezm.; * Kemaliye -Ezc.; * Doğubayazıt -Ağ.; -Bt.; * Nazimiye -Tn.; * Ağın -El.; * Divriği -Sv.; * Osmaniye -Ada.); [*kürü*] > (-Ks.; * Şabanözü, -Çkr.; * Ayancık -Sn.; Üçem * Bala, Koyunbaba * Kalecik, Kılıçlar -Ank.; Sarılar * Avanos -Nş.; * Bor -Nğ.; -Kn.; Feke -Ada.; * Mut ve köyleri -İç.); [*kürük*] > (-Af.; -İz.; -Çkl.; * Sungurlu, Ovasaray -Çr.; Karahalil * Havza -Sm.; * Turhal -To.; -Ml.; * Afşin, Önsen -Mr...

kodak [*kadak*; *kaduk*, *katmak*, *kodığ*, *kodik*, *kodok*, *koduk*; *kodul*; *kolon*, *kontar*, *kotik*, *kotmak*, *kuduk*, *kutmak*]: Eşek yavrusu, sipa. (Mahmudiye * Ezine -Çkl.; * Kandıra -Kc.; Elemen -Bo.; Tersiyi -Sk.; Erenköy -İst.; Kabaoğlu, Gocaköy, Kilimli, Karamusa, Cumayanı -Zn.; -Ks.; -Sn...; [*kadak*] > (Gökmaslı * Şile -İst.); [*kaduk*] > (Bağyaka * Finike -Ant.); [*katmak*] > (Karaburun * Çatalca -İst.; Dombay -Ed.); [*kodığ*] > (Kerkük); [*kodik*] > (Alibeyli -Mn.; -Brs.; Pazarcık * Bozüyük -Bil.; * Gölcük -Kc.; Bulgaristan göçmenleri * Eyüp -İst.; * Lüleburgaz -Krk.; Veli-meşe * Çorlu -Tk.); [*kodok*] > (* Gölcük -Kc.; -Bt.); [*koduk*] > (Dedeköyü * Çal -Dz.; * Mudanya -Brs.; Celepköy * Çatalca -İst.; Ağlı * Küre -Ks.; -Ama. ve köyleri; * Tutak, * Doğubayazıt -Ağ.; * Erciş -Vn...; [*kodul*] > (Teke * Yeşilova -Brd.; * Fethiye -Mğ.); [*kolon*] > (-Kü.; -Ezm.); [*kontar*] > (Güme * Mut -İç.); [*kotik*] > (Tevfikiye * Gemlik -Brs.); [*kotmak*] > (* Ilgın -Kn.; -Ed.; Çavuşköy * Babaeski -Krk.; Karacakılavuz -Tk.); [*kuduk*] > (-Brs.); [*kutmak*] > (* Şebinkarahisar -Gm.)

kulun [*kulon*, *kolon*, *kördek*, *kulın*, *kuli*, *kulin*, *kuliş*, *kulu*, *kuluk*, *kulukulu*, *kura*, *külün*]: At ve eşek yavrusu. (Eziler * Bolvadin -Af.; * Senirkent, * Uluborlu -Isp.; Aziziye, -Brd.; -Dz.; Köşk -Ay.; * Bayındır, Torbalı, * Tire, * Kuşadası -İz.; [*kulon*] (-Sm. ve çevresi); [*kolon*] (Çavuşlu -İst.; İshacı -Ada.); [*kördek*] (-Sv.); [*kulın*] (İlyas * Keçiborlu -Isp.); [*kuli*] > (Hamidiye * Bolvadin, * Emirdağ -Af.; -Ba.; Künçez -Bil.; İlyas * Karamürsel -Kc.; * Lüleburgaz -Krk.); [*kulin*] > (-Ed.); [*kuliş*] > (Pazarcık, * Bozüyük -Bil.; Gölcük -İz.; Bulgaristan göçmenleri * Bakırköy -İst.; Osmaniye * Ilgın -Kn.; * Lüleburgaz -Krk.); [*kulu*] > (-Brs.); [*kuluk*] (-Çr.); [*kulukulu*] (Kozlan -Dz.); [*kura*] (-Bo.); [*külün*] (Yenidamlar -Ant.)

kurak [*kurruk*]: Eşek yavrusu, sipa. (Karacakaya * İnegöl -Brs.; -Gm.; -Ezm.; * Ahlat -Bt.; Palha * Divriği -Sv.); [*kurruk*] (Şahmelik * Erciş -Vn.)

kutuk [*kutaf*, *kutik*]: Eşek yavrusu, sipa. (Yaya * Biga -Çkl.)

kürsük[*kürük*, *kürüş*]: At ve eşek yavrusu. (* Siverek -Ur.; Amik ovası Türkmenleri * Reyhanlı, * Antakya, Kürükçaylı, Büyükçaylı * Dört Yol -Hat...; [*kürük*] > (Nilüfer -Brs.; * Safranbolu -Zn.; -Çkr.; Çayağzı * Şavşat -Ar.); [*kürüş*] (* Reyhanlı -Hat.)

ırlak: Yeni doğmuş eşek yavrusu. (-Nğ.; -Ada.; Germeyan * Çorlu, * Vize -Tk.)

pilo: Eşek yavrusu. (Saka -Kü.)

punak: Eşek yavrusu. (* Adapazarı -Sk.)

kırı [*kırık*]: Eşek yavrusu, sığa. (Ulukışla * Bor -Nğ.; Gezende * Gülnar -İç.; * Fethiye ve köyleri -Mğ.); [*kırık*] > (Gökdere * Akdağmadeni -Yz.)

kodak [*koduk*]: Eşek yavrusu, sığa. (Bulgaristan Türkleri -Kc.; -Çr.; -Vn.; Kerkük); [*koduk*] > (* Kula -Mn.)

kurik: At, eşek yavrusu. (Boyalı * Sarıkamış -Kr.; * Refahiye -Ezc.; -Ml. ve çevresi)

kürük [*kürük*, *kürü*]: Eşek yavrusu, sığa. (-Çr.; Afşar, Pazarören * Pınarbaşı, Kepez -Ky.) [*kürük*] > (-Çr.); [*kürü*] > (Kesme * Osmaniye -Ada.; * Silifke -İç.)

zıpçık: Eşek yavrusu, sığa. (Teniste * Anamur -İç.)

mırık: Sığa. (Çığırı * Dinar -Af.)

gölük: Eşek yavrusu. (* Ezine, * Merzifon -Ama. ve köyleri; -Sv.; -Ada.)

5. Eşekle ilgili oyun adları

Türkiye Türkçesi ağızlarında eşek kelimesi "uzun eşek" oyununda geçmektedir. Adlandırma, muhtemelen oyunda birinin üzerine atlama, oturma olduğu için, *eşek* üzerinden yapılmıştır.

atıl hömbek: Bir çeşit uzun eşek oyunu, atlamacı. (-Ml.)

çoturum eşeği: Uzun eşek oyununun diğer bir ismi. (Hacıhamzalı, Gülek * Tarsus-İç.)

eşeğim kunu: Uzun eşek denen bir oyun. (Cenciğe -Ezc.)

eşekli top: Havaya atılan topu yakalayıp, diğer arkadaşlarına vererek oynanan bir çocuk oyunu. (İlama -Isp.)

6. Eşekle İlgili Bitki Adları

Türkiye Türkçesi ağızlarında *eşek* üzerinden yapılan bitki adlandırmaları, yirmi civarındadır. *Eşek* adıyla ziretilen bitki adlarının temel özellikleri, acı, dikenli, haddinden fazla büyük, yenmeyen ya da sadece *eşekler* tarafından tüketilen bitkiler olmasıdır.

acı kavun [*acı dülek*, *acı düvelek*, *acı düvlek*]: Bir otun, acı suyu sarılığa ilaç olarak kullanılan ve kavuna benzeyen küçük meyvası, eşek hıyarı. (Çepnidere * Turgutlu -Mn.; Yeniköy -Ba.; Elbeyli, İnikli * İznik, Aksu, -Brs...; [*acı dülek*] > (-Dz.; Alanlı -Ay.)/ [*acı düvelek*] (Aksu -Brs.) / [*acı düvlek*] (* Edremit -Ba.)

buğdaycık otu: Eşek kengeri. (* Lapseki -Çkl.)

cavır hıyarı: Eşek hıyarı. (Karamanlı * Tefenni -Brd.)

deliot: At ve eşeklerin az yediklerinde ağızlarını köpürten, çok yedikleri zaman da onları patlatan, koyu yeşil renkli, sivri yapraklı bir dağ otu. (Ersis * Yusufeli -Ar.)

eşek dikenî: Kara lahana büyüklüğünde, yapraklarında toplu iğne gibi dikenler bulunan ve eşeklere yedirilen bir bitki. (Fili * Biga -Çkl.; Haçavera * Maçka, -Tr.) 2. Büyük diken. (Dülgerli, Karadere -Rz.)

eşek kengeri [eşek kangalı]: Kökü tatlı, dalları dikenli bir bitki. (* Ağın,*Keban-El.) [*eşek kangalı*] (* Halfeti -Ur.)

eşek kömürdeği [*eşek közlemesi*]: Eşeklerin çok yediği bir çeşit ot. (Çeltek * Yeşilova -Brd.); [*eşek közlemesi*] > (Otacı * Kızılcahamam -Ank.)

eşek yağırı: Meşe ağaçlarının kabuklu ceviz büyüklüğünde, siyaha yakın renkte olan meyvesi. (Kösten, Honaz -Dz.)

eşek baklası: Baklardan küçük, koyu ve alaca renkli büyük bir çeşit fasulye. (-Tr.; * Bartın -Zn.; Dereköy -To.)

eşek çitliği: Düzgün kamış gibi yetişen bir çeşit ot. (Ömerhacılı * Kaman -Krş.)

eşek eriği: Uçları sivri ve uzun bir çeşit yeşil erik. (* Suşehri -Sv.)

eşek helvası [*eşek kalkanı*]: Enginara benzer bir çeşit bitki. (* Bozdoğan-Ay.); [*eşek kalkanı*] > (Zemme -Kü.)

eşek inciri: Meyvesi yenmeyen, yabanî incir. (Çomaklıdede * Korkuteli -Ant.)

eşek kömürdeği [*eşek közlemesi*]: Eşeklerin çok yediği bir çeşit ot. (Çeltek * Yeşilova -Brd.); [*eşek közlemesi*] > (Otacı * Kızılcahamam -Ank.)

eşek memesi: İri taneli, oval bir çeşit siyah üzüm. (Oğuz * Acıpayam, Maran -Dz.)

eşek yuncası: Ekin tarlalarında yetişen, koyu yeşil renkte, yoncadan büyük yapraklı bir çeşit ot. (* Hozat -Tn.)

eşektırnağı: Kesildiğinde süt gibi sıvı çıkararak bir çeşit ot. (Sofular * Eğridir -Isp.) *eşek marılı*: Yabanî marul. (* Bor -Nğ.)

eşek turpu: Yaban turpu. (Kızılkilise * Anamur -İç.) [*hardal*] (Çanıllı * Ayaş -Ank.) *eşek alması*: Yazın yetişen, bir çeşit elma. (*Antakya -Hat.) [*eşek elması*] (-Gm.) *gengel* [*genger*]: İlkbaharda yetişen bir ya da iki metre boyunda olan, gövde özü yenilen, dikenli bir çeşit bitki, deve dikenî, eşek dikenî. (Başpınar * Tefenni -Brd.; * İpsala -Ed.; * Lüleburgaz -Krk.); [*genger*] (Kavala göçmenleri * Bornova -İz.; -Ba.)

irkek pancar: Eşeklere yedirilen, içi lif lif olan pancar. (-Ank.)

7. Eşek kelimesinin arı ile kullanılması

Derleme Sözlüğü'nde *arı* kelimesinin *eşekle* birlikte zikredilmesi, arının büyüklüğünün ifade ediliyor olmasının yanısıra "faydasız, işe yaramaz, gereksiz" anlamlarını da düşündürmektedir. Her ne kadar adlandırmada fizikî başka özellikler görülse de anlam "eşek arısıdır". Farsçadan Türkçeye *zenbur* şeklinde geçen kelime "arı" anlamında olup ağzılarda *zambıl* biçiminde de görülmektedir. *Bızıgi* kelimesi de, arının çıkardığı ses üzerinden bir adlandırmayla ortaya çıkmış olabilir.

açmeğün: Eşek arısı. (Kaptanpaşa * Çayeli -Rz.)

bambıl: Yaban arısı, eşek arısı. (İshaklı * Bolvadin -Af.; Sücüllü * Yalvaç -Isp.; Çukurbağ * Ermenek -Kn.)

bızıgi [*bıziki*, *biziki*]: Eşek arısı. (Çayağzı * Şavşat -Ar.); [*bıziki*] > (Çayağzı, Yavuz * Şavşat -Ar.); [*biziki*] > (Ciritdüzü * Şavşat -Ar.)

bucek: Eşek arısı. (Kaptanpaşa * Çayeli -Rz.)

cebar: Eşek arısı. (Sulutaş -Kn.)

elmabaş: Kırınızı başlı, büyük bir çeşit arı, eşek arısı. (Yukarı Seyit * Çal -Dz.; Bahçeli * Bor -Nğ.)

fangıra: Eşek arısının beyi. (* Kula, * Salihli -Mn.)

fıranğa: Eşek arısı. (Gölde * Kula -Mn.)

kongurak: Eşek arısı. (* Kula, Kemaliye * Alaşehir -Mn.)

8. Eşeğin cinsiyetiyle ilgili kelimeler

Türkiye Türkçesi ağızlarında *eşeğin* cinsiyetiyle ilgili adlandırmalarda *eşeğin* huyu ile (çok anırmak..vb.) ilgili özelliklerin yanı sıra, devenin dişisi için kullanılan *maya* kelimesinden de istifade edilmiştir. Deve için kullanılan bu kelime, bir süre sonra *eşek* için kullanılmaya başlanmıştır. *Beserek* kelimesi Farsçadan dilimize geçen *bîserâk* "tüylü ve besili erkek deve", "deve yavrusu" anlamındaki kelimedir. Aşağıda geçen *beserek* ve diğerleri bu kelimenin seslem olarak değişmiş biçimleridir.

añırgan: Çok anıran, azgın erkek eşek. (Dereçine * Sultandağı -Af.); 2. Bağırarak ağlayan (çocuk). (Dereçine * Sultandağı -Af.)

beserek [*beselek*, *besirek*, *besrek*, *biserek*]: Eşeğin erkeği. (Körküler * Yalvaç -Isp.)

külük: Dişi eşek. (-Ama.)

marzıman [*marzuman*]: Erkek eşek. (Fakiekinciliği * Pınarbaşı -Ky.)[marzuman]> (Paşaköy * Keşan -Ed.)

maya: Dişi eşek. (Afşar, Pazarören * Pınarbaşı -Ky.); (-Çkr.; Ovasaray * Sungurlu, Bahattin * İskilip, -Çr.; * Afşin ve köyleri -Mr.; * Şarkışla ve çevresi, * Gürün -Sv.; -Yz. köyleri; * Bey-pazarı, Çanlı * Ayaş -Ank.; Genezin * Avanos -Nş.; * Pınarbaşı, Zencidere,-Ky.; -Nğ.)

mıza: Erkek eşek.(Beştut*Şabanözü -Çkr.); *muza*: Erkek eşek. (Bahattin * İskilip -Çr.)

zırık: Erkek eşek. (Şabanözü * Polatlı -Ank.; -Krş.; -Nş.)

9. Eşekle ilgili kalıplaşmış yapılar

Türkiye Türkçesi ağızlarında *eşek* kelimesi, bir takım kalıplaşmış yapılar içinde de yine olumsuz anlamlarıyla kullanılmıştır.

avcar: Eşek hoşaftan ne anlar, suyunu içer avcarı kalır. (İst;Durlaz* Ereğli-Kn.)

eşek kanyla aşılanmak: Aşırı derecede vurdum duymaz olmak. (-Tr.); 2. Çok soğukkanlı olmak. (-Tr.)

Cin, A. (2016). Eşek kavramının Anadolu ağızlarındaki kullanım çeşitliliği. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2 (4), 1256-1274.

eşek nalıyla damgalamak: İddia sonunda kaybedeni cezalandırmak. (-Tr.) *eşek buyduran*: Kış güneşi. (-Kü.; Elamanlı * Sarız -Ky.; Horoz * Ulukışla -Nğ.; -Kn.; Kayarcık * Saimbeyli -Ada.)

eşek cenneti: Ceza evi. (-Tr.)

eşek öldüren güneş [eşşek öldüren]: Karlı, rüzgarlı kış gününde açılan güneşli hava. (* Alaşehir -Mn.; Dadiy -Bo.); [eşşek öldüren] > (İğneciler * Mudurnu -Bo.)

eşşegi dâh dimek: İşi iyi gitmek, kazancı hızla artmak. (* Bor -Nğ.)

10. Eşegi sürmeye yarayan alet adları

Türkiye Türkçesi ağızlarında *eşegin* daha iyi yürümesi, ya da gitmesi için bazı aletlerden istifa edilmiştir. *Türtük* kelimesi bu alet adlarından biridir. Kelime (*türt-ü-k*) dürt- fiilinden /-k/ ile fiilden isim yapılarak türetilmiştir. *Cıngırdak* kelimesi de, *cıngır+da-k* biçiminde türetilmiş olmalıdır.

cıngırdak: Eşek sürmek, dürtmek için ucuna demir halka geçirilmiş değnek. (Çilehane * Reşadiye -To.)

imbal [imbal; imbar, inbal, imbez, imbir, imbiz, imdal, inbal; inbiz]: Öküz ve eşekleri dürtmeye yarayan ucu çivili ya da sivriltilmiş değnek, üvendire. (* Altıntaş -Kü.; -Es.; -Yz.; Güdül * Ayaş, Büyükaşar * Kırıkkale, Pazar * Kızılcahamam, Sorkun * Beypazarı, -Ank.; Hortu * Ereğli -Kn.); [imbal] > (-Nğ.); [inbal] > (-Nğ.); [imbez] > (Afgan * Karaman -Kn.); [imbir] > (Hotamış * Karapınar -Kn.); [imbiz] > (-Kn.); [imdal] > (Arap * Keskin -Ank.); [inbal] > (-Nğ. ve çevresi); [inbiz] > (-Kn.)

kağıştak: Eşek sürmekte kullanılan, ucu sivri, ağaç saplı zincir. (* Merzifon -Ama.)

kamrıklamak: Öküz, eşek, at gibi hayvanların sırtını değnekle dürtmek. (Kösten-Dz.)

kığıçtak [kığıştak]: Ucunda bir kaç tane halka ya da küçük cıngırak bulunan, eşegi sürmeye yarayan sopa. (-Ank.) [kığıştak] > (* Merzifon -Ama.)

modul [modur, mudul]: At, eşek, öküzleri dürtmekte kullanılan ucu çivili değnek, üvendire. (Kütük Şebinkarahisar -Gr.; Uluşiran * Şiran -Gm.; Gökdere * Akdağmadeni -Yz.); [modur] > (* Alaca -Çr.; Dişlik * Kangal -Sv.); [mudul] > (* Sütçüler -Isp.; Kavak * Yeşilova -Brd.; Hayati * Erbaa, * Niksar -To.; Kuzköy * Akkuş -Or.)

türtük: Eşegi yürütmek için kullanılan ucu çivili sopa. (Kuzyaka * Safranbolu -Zn.)

11. Eşeklerle ilgili hastalık adları

Türkiye Türkçesi ağızlarında *eşekle* ilgili birçok hastalık adı bulunmaktadır. Bu da bize *eşegin* sosyal hayatta etkin bir biçimde kullanıldığını göstermektedir.

ağısını almak: Eşek yem yemediği zaman üst dudağından kan almak. (*Zara-Sv.)

alaca: At ve eşeklerin ağzında olan bir çeşit hastalık. (* Eğridir -Isp.)

becel: At, eşek gibi hayvanlarda bel soğukluğuna benzeyen bir çeşit hastalık. (-Hat.)

cidav[cıdağı, cidağı, cidav; cidavı; cidavu, cidavı; cidavu, cidev, cidoy, cıdağı]: Derin, işleyen yara, büyük çıban (genellikle at ve eşeklerde görülür). (Yassıviran * Senirkent -Isp.; Kumdanlı, Yusufça, * Gölhisar, * Tefenni, -Brd.; Alâattin * Acıpayam -Dz.; Tepeköy * Torbalı -İz.;

* Lapseki -Çkl.; Sofular * Zile -To.; * Gürün -Sv.; * Antakya -Hat.; * İncesu -Ky.; Köşker -Krş.; * Elmalı -Ant.; Kavakdere -Mğ.; Kerkük)

çon: At, eşek, öküz ve sığır gibi hayvanlarda görülen ve alnından ya da kulaklarından kan alınarak tedavi edilen bir çeşit hastalık. (-Çr.; -Sn.; -Sm.; * Merzifon ve köyleri -Ama.; * Zile -To.; -Or.; -Sv.; Avşar aşireti ve köyleri * Pınarbaşı -Ky.)

damak dolmak: At, eşek gibi hayvanların damakları şişmek. (* Antakya -Hat.)

doğuca [*davucu, doburca, doca, doğaca, doğacı, doğaç, doğca, doğucu, doğuç, domuca, domurca, donucu, dovaca, dovacı, doveci, dovuca, dovucu, duruca*]: At, eşek vb. hayvanlarda soğuk almaktan, terli ve yorgunken su içmekten ileri gelen hastalık. (Kaçar aşireti, Köşeler * Eşme -Uş.; * Çal -Dz.; Sürez * Bozdoğan -Ay.; -Es. ve köyleri; -Çr.; Zana -Ama.; * Zile -To.; Gürcü * Kızılcıhamam -Ank.; * Bozkır, * Hadım -Kn.; Kümbet -Ada.; Civanyaylağı * Mersin -İç.; Düğrek -Mğ.)

en, ene, enğ: Beygir, katır, eşek gibi hayvanların damağında, ön dişlerinin arkasında meydana gelen şişkinlik. (* Çal -Dz.; Evreşe * Gelibolu -Çkl.; Güzelyakup * Tavşanlı -Kü.; Medetli * Osmaneli -Bil.; İğneciler * Mudurnu -Bo.; -Çr.; * Merzifon ve köyleri -Ama.; Şabanözü * Polatlı -Ank.; -Ky.; * Ermenek -Kn.; -Ant.; Şeref * Yatağan, * Milas, * Fethiye ve köyleri -Mğ.)

gün kesigi: At ve eşeğin sırtında olan büyük yara. (Karkın * Çumra -Kn.)

kurbağacık [*kurbacık; kurbağlama*]: At, eşek vb. hayvanlarda görülen, dil altında çıkan ve damaktan kan alınarak iyileştirilen kabarcıklar. (Çeşnigir * Karacabey -Brs.; * Uzunköprü -Ed.; Seymen * Çorlu -Tk.); [kurbağlama] > (Aliköy * Çaycuma -Zn.)

kurdan: At, eşek ve sığırlarda zayıflıktan olan bir çeşit hastalık. (Sv.; Hasköy * Havza -Ed.)

kurutma: At, eşek ve sığırların bacaklarında olan tutukluk, aksaklık. (-Kr. ve köyleri)

öteği: At ve eşekle görülen bir çeşit hastalık. (* Afşin -Mr.; Yukarıkale * Koyulhisar -Sv.; Emirler * Bala -Ank.)

suluk: At, eşek, köpek gibi hayvanlarda görülen bel hastalığı. (* Merzifon ve köyleri -Ama.; Tamzara * Şebinkarahisar -Gr.)

taraklama: At ve eşeklerde karın altında oluşan şişlik. (Kızılcıören -Kü.; Çanlı * Ayaş -Ank.)

tavşancık: Eşeklerde kulakların dikleşmesiyle beliren bir çeşit hastalık. (* Ahlat -Bt.)

tavukgötü: At ve eşeklerde semer vurmasından oluşan yara. (* Merzifon -Ama.)

yörüdüm: Eşeklerde, şişliklerle beliren bir hastalık. (* Güdül -Ank.)

12. Eşeğin ses çıkarmasıyla ilgili kelimeler

Divan'da eşeğin ses çıkarmasıyla ilgili *anğıla*- "anırmak" (Atalay 1991, 26) kelimesi geçmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında geçen aşağıdaki kelimeler bu kelimenin ses değişmelerine uğramış biçimleri olabileceği gibi, ses yansımaları bir kelimeler de olabilir. Ayrıca Türkçenin tarihî metinlerinde geçen ve Farsçadan dilimize geçen *bang* "ses, seda, savt" kelimesinin *angır*- kelimesiyle bir ilişkisi olabilir.

angıramak [*angırdamaq, angırmak, angurmak, aşırmak, ankırmaq, ankırmak*]: Eşek bağır-mak, anırmak. (Mencilis * Keşap -Gr.; * Kemaliye -Ezc.); *angırdamaq*: (Uluşiran * Şiran -Gm.); [*angırmak*] > (Uluköy, Çapalı * Dinar -Af.; Gönen -Isp.; Düzköy * Keşap -Gr.; Denizli * Vakfi-kebir -Tr.; -Gm. köyleri; -Rz...; [*angurmak*] > (Anaraş * Sürmene -Tr.); [*aşırmak*] > (* Şarkika-raağaç, Aydoğmuş * Keçiborlu -Isp.; Garipköy * Tavas, İshaklı * Çivril, Bekilli Çal -Dz...; [*an-kırmaq*] > (* Erciş -Vn.; Kerkük); [*ankırmak*] > (* Ardanuç köyleri, Çayağzı * Şavşat -Ar.; * Erciş -Vn.)

anırgan, aşırgan [*anırgan*]: Çok anıran eşek, azgın erkek eşek. (Bademli * Dinar -Af.; Senir, Koşluca*Keçiborlu, Yassıviran * Senirkent, Aliköy -Isp...; [*anırgan*] > (Aşağılıca -Es.)

herlemek: Eşek anırmak. (-Isp.; Bereketli * Tavas -Dz.)

13. Eşeğin yavrulamasıyla ilgili adlandırmalar

Türkiye Türkçesi ağızlarında aşağıda gördüğümüz kelimeler, *Divan*'da *kulun* "tay", *kulunla-*"kısırak yavru doğurmak" *kulna-* "kulunlamak, kısırak yavru doğurmak" (Atalay, 1991,376) anlamlarında kullanılan kelimelerin ses değişmelerine uğramış biçimleridir. Türkiye Türkçesi ağızlarında *eşeğin* yavrulayıcı olması durumunda kullanılan *gunnacı* kelimesinin Türkiye Türkçesi ağızlarında yer yer sevilmeyen bayanlara hakaret etmek için de kullanıldığı da görülür. "*Falan-canın kızı... gunacıymış*". *Guzla-* "kuzulamak", küçükbaş hayvanların özellikle de *koyunun yav-rulaması* anlamındaki kelime, *eşek* için de kullanılmıştır. Türkçenin tarihî metinlerinde *kulanla-*"kısırak yavrulamak", *kulunlaci, kunlaci* kelimelerinin ise "gebe" (Komisyon, 1996, 2729) anla-mında kullanıldığını biliyoruz.

kulunlu [*kolun, kulunatçı, kulunlaci, kulunnaci, kumaci, kunlaci, kunnaci, kunnuyucu, kur-naci*]: Karnında yavrusu olan at, eşek vb. hayvan. (* Eğridir -Isp.; Söğüt * Honaz, Beylerli -Dz.; Kuz * Akkuş, Bayadı -Or.; Bağlıca * Ardanuç -Ar.; * Afşin -Mr.; * Koyulhisar -Sv.; -Ank.; * Bor -Nğ.; * Anamur -İç.); [*kolun*] > (* Tavşanlı -Kü.); [*kulunatçı*] > (-Ezm.); [*kulunlaci*] > (-Dz.); [*ku-lunnaci*] > (* Lapseki -Çkl.; * Taşova -Ama.; Kuz * Akkuş -Or.; -Kr.; * Bor -Nğ.); [*kunnaci*] > (* Akşehir -Kn.); [*kunlaci*] > (* Devrek -Zn.; -Ada.); [*kunnaci*] > (Kumdanlı * Yalvaç -Isp.; Ağlı * Küre -Ks.; * Kurşunlu -Çkr.; -Çr.; * Merzifon -Ama.; -Mr.; * Gürün -Sv.; * Bor -Nğ.; * Kadirli -Ada.; Yapıntı * Mut, * Silifke -İç.); [*kunnuyucu*] > (-Nğ.); [*kunnaci*] > (Aliköy * Çaycuma -Zn.)

kodaklamak [*kotuklamak*]: Eşek yavrulamak. (Mahmudiye * Ezine -Çkl.); [*kotuklamak*] > (Tevfikiye * Gemlik -Brs.) *koduklamak*: At, eşek, köpek vb. hayvanlar yavrulamak. (Vazıldan * Divriği -Sv.; -Ed.)

gunnamak [*golunlamak, gulunlamak, guluntamak, guralamak, gumramak, gunlamak, guzla-mak*]: At, eşek vb. hayvanlar doğurmak. (Yassıören * Senirkent, * Uluborlu, Bağlılı*Şarkikaraa-ğaç-Isp.; Karamanlı*Tefenni-Brd.; İshaklı*Çivril -Dz.; [*golunlamak*] > (*Merzifon ve köyleri-Ama.); [*gulunlamak*] > (* Beykoz -İst.); [*guluntamak*] > (-Ezm.); [*gunlamak*] > (Uluğbey * Se-nirkent -Isp.; Aşudu * Darende -Ml.); [*gumramak*] > (Darıveren * Acıpayam -Dz.); [*gunlamak*] > (Aksaray -İst.; -Ank.)

[*guzlamak*] > (* Merzifon -Ama.; Uluşiran * Şiran -Gm.; -Ezc.; Davulku * Hekimhan -Ml.; * Mersin ve köyleri -İç.; Güzelsu * Akseki -Ant.)

14. Eşeklerin toprakta yuvarlanmalarıyla ilgili kelimeler

Divan'da *agna-* "hayvanlar, yatıp debelenme" ve bu kelimenin genişlemiş biçimi olan *agna-t-* "hayvanlar, yatıp debelendirmek" (Atalay, 1991, 376) anlamlarında gördüğümüz kelime, Türkiye Türkçesi ağızlarında ses hadiseleri sonucu aşağıdaki biçimlerde kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında geçen *küllen-* "hayvanların tozlu yere yatıp yuvarlanmak" kelimesindeki *kül* kelimesi de, bugünkü anlamda "kül" ya da "toz toprak" anlamında kullanılmış olmalıdır.

ahnak: Atın, eşeğin debelendiği yer. (-Ada.)

anlak, ahlak [ânak, anlık, annak]: At, eşek, tavuk, keklük gibi hayvanların yatıp yuvarlandıkları tozlu yer. (* Eşme -Uş.; * Eğridir çevresi -Isp.; * Ermenek ve köyleri -Kn.; * Anamur ve köyleri, * Mut köyleri, Güvere * Silifke, Aslanköy * Mersin -İç.; Ceylan * Fethiye -Mğ.); [*ânak*] > (* Eşme köy ve aşiretleri -Uş.); [*anlık*] > (Başören, Banus, Mirohor * Eğridir -Isp.); [*annak, ahlak*] > (İğdir * Çivril -Dz.; Sarısığırılı * Kula -Mn.; Nusratlı * Ayvacık -Çkl.; Ulukışla * Bor -Nğ.)

ağnak: At, eşek gibi hayvanların debelendikleri tozlu, topraklı yer. (Banus * Eğridir -Isp.; Güney*Yeşilova, Pazaravdan * Bucak -Brd.; * Sarayköy köyleri, -Dz. köyleri; Tepeköy * Torbalı -İz.; Keremköy * Burhaniye -Ba.; Bozan -Es.; Giremez * Araç -Ks.; -Çr.; * Alaçam -Sm.; Harşit bucağı köyleri * Torul, -Gm.; Karadere, Dülgerli -Rz.; * Afşin -Mr.; Hisarcık * Yayladağı -Hat.; Hacıilyas * Koyulhisar -Sv.; * Çayıralan, Cihanpaşa -Yz.; * Haymana -Ank.; * Bünyan -Ky.; Çukurkuyu, Bahçeli, * Bor, -Nğ.; Çukurbağ, Uğurlu * Ermenek, Hatunsaray, Belekler, -Kn.; Güzelsu * Akseki, Karadere * Gündoğmuş -Ant.)

küllenmek: Hayvanlar tozlu yerlerde yatıp yuvarlanmak: *Eşek külleniyor*. (Uluğbey, Yassıören * Senirkent -Isp.)

15. Çiftleşmesiyle ilgili kelimeler

Türkiye Türkçesi ağızlarında eşeklerin çiftleşmesiyle ilgi olarak birçok kelimenin kullanıldığını görüyoruz. Türkçenin tarihî metinlerinde *küre-* ve *kürük-* kelimelerinin "dişi hayvan erkek istemesi" anlamında kullanıldığını görüyoruz. (Komisyon, 1996, 2776) Dolayısıyla ağızlarda kullanılan *güre*, *güre-* fiilleri bu kelimenin ses değişmesine uğramış biçimleridir. Yine tarihî metinlerde *güre ol-*, *gürel-* kelimelerinin de "azgınlaşmak, zıprılaşmak" anlamlarında kullanılmıştır. (Komisyon, 1996, 1881)

güne olmak: Kısarak, dişi eşek çiftleşmek istemek. (* Bünyan -Ky.)

güre [güresek]: Çiftleşmek isteyen kısarak, dişi eşek. (* Şarkıkaraağaç, * Gelendost -Isp.; Dadıç -Bo.; * İskilip, -Çr.; Çoran -Ama.; Sulusaray -To.; * Gemerek -Sv.; Demirli * Çiçekdağ, * Kaman -Krş.; -Ky...; [*güresek*] > (Gelegermi * Senirkent -Isp.)

gürelemek: Eşek, kısarak çiftleşmek istemek. (-Nğ.)

güre olmak [güremek]: At ve eşek çiftleşmek istemek. (Ömerhacılı * Kaman -Krş.; * Ermenek -Kn.; Karadirlik * Tarsus -İç.); [*güremek*] > (* Gelendost, * Şarkıkaraağaç -Isp.)

çağmak: At, eşek vb. hayvanlar çiftleşmek. (* Merzifon -Ama.)

dalap [dalab; dalaf, dalapsak, dalapşak, dalıp; dalip]: At isteyen kısarak, erkek isteyen dişi eşek ya da hayvan. (Bayat * Emirdağ, Çiftlik * Dinar -Af.; Gelegermi * Yalvaç, * Eğridir köyleri, * Gelendost -Isp.; Anbarcık * Gölhisar, Kuşbaba * Bucak -Brd.; Beylerli, Kavakköy,

Bulkaz * Çivril -Dz...;[*dalab*] > (* Ünye çevresi -Or.); [*dalaf*] > (İrişli, Bayburt * Sarıkamış, Ölçek * Ardahan -Kr.);[*dalapsak*] > (-Sn.); [*dalapşak*] > (Ağlı * Küre -Ks.); [*dalıp*] > (Uluğbey, Yassıviran * Senirkent, Kozluca * Keçiborlu, * Uluborlu -Isp.; Belevi -Dz.)

köslemek[*köslemek, kösnüklemek, kösnülemek, köslemek*]: At, eşek vb. hayvanlar çiftleşme istemek. (Çığı * Dinar -Af.; İlyas * Keçiborlu, * Uluborlu -Isp.; Çerçin, Güney, Salda, * Yeşilova -Brd.; Çöplü * Çivril, * Çal, * Kösten, Söğüt, Honaz -Dz.; Eymir * Bozdoğan -Ay...;[*köslemek*] > (* Akdağmadeni -Yz.);[*kösnüklemek*] > (Oğuz * Acıpayam, Yukarıseyit * Çal -Dz.; Tepecik, -Kü.; * İskilip -Çr.);[*kösnülemek*] > (Karamanlı * Tefenni, Kavak * Yeşilova -Brd.; Oğuz, Darıveren * Acıpayam, * Çal -Dz.; Sürez, * Bozdoğan -Ay.; Kaklıç * Menemen, * Bergama, * Tire -İz.; Şumnu göçmenleri -Brs...;[*köslemek*] > (Solmaz * Tavas -Dz.)

kösnük[*kösmük, kösnek, küsnek, küsnük*]: Çiftleşmek isteyen at, eşek vb. hayvan. (*Eşme ve çevresi -Uş.; Güney, Salda * Yeşilova -Brd.; Bulkaz * Çivril, * Acıpayam ve çevresi, Beylerli -Dz...; [*kösmük*] > (Eskiakviran * Emirdağ -Af.); [*kösnek*] > (* Yeşilova ve köyleri -Brd.); [*küsnek*] > (Çıplak * Biga -Çkl.; * Gölpazarı -Bil.); [*küsnük*] > (-Kn.)

Türkiye Türkçesi ağızlarında *eşek* kelimesi, "üzerine çıkılan, binilen şey" anlamıyla şu kelimelerde de kullanılmıştır:

eşek: Telli sazlarda üzerine telin bindiği köprü. (Haçavera*Maçka-Tr.; * Antakya-Hat.)

eşek [*eşekleme, eşik, eşşek*]: Odun kesmek için kullanılan üç ya da dört ayaklı sehpa. (-Dz.; * Düzce -Bo.; Denizli, Beşikdüzü * Vakfıkebir, -Tr.; * Kelkit ve çevresi -Gm.; -Rz.; Keçek * Oltu -Ezm.; Hacıilyas * Koyulhisar, * Gürün, Çepni, * Gemerek -Sv.); [*eşik*] > (Alâattin * Acıpayam -Dz.); [*eşşek*] > (İğneciler * Mudurnu -Bo.)

eşik: eşek; Merdiven. (Tutmaç -Sv.; * Çubuk -Ank.; -Nğ.)

eşşek: Tarlaları su baskınından korumak için çalı ve taşlardan yapılan set. (Çilehane * Reşadiye -To.)

16. Sonuç

Antik Çağdan günümüze değin toplumlarının dillerinin hemen hemen hepsinde *eşek* kelimesi, olumsuz anlamları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kadar geniş ve enegebelli bir coğrafyada yaşayan kavimlerin en önemli yardımcılarından birinin *eşek* olmasına rağmen eşeğin bu kadar aşağılanmasının sebebi dînî kabullerdir. Özellikle bu olumsuzluğun ortaya çıkmasındaki en önemli etken, *Nuh Peygamber zamanında yaşandığı düşünülen eşeğin Nuh Peygamberin gemisine binmesi hikayesidir*. Ayrıca, İslam'ın kutsal kitabı *Kur'an-ı Kerim*'de de Lokman suresinde "*seslerin en çirkinin eşek sesi*" olduğunun belirtilmesi de ikinci bir etkidir.

Dede Korkut'ta "*karılar dört türdür*" başlığı altında, kadın türlerinden birinin Nuh peygamberin eşeğine benzetilmesi ve (*bin söyler isen, birisini koymaz, erün sözünü kulağına koymaz, Ol Nuh peygamberin eşeği aslıdır. Andan dahı sizi hanum Allah saklasun*) *Mevlana*'nın *Mesnevî*'sinde eşeğin metafor olarak genellikle ahmaklığın, kıt anlayışın, fakersizliğin, şehvet düşkünlüğünün, hakikatlere kulak tıkayan, şeytanla dost olan kimse olarak kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Türk dilinde de *eşek*, hayvanlar üzerinden yapılan benzetmelerde olumsuzluk için seçilmiş özel bir hayvan gibidir. Her türlü olumsuzluk, özellikle (inat, ahmaklık, bönlük, kaba ses çıkarma vd) *eşek* üzerinden verilmiştir. Eşekle ilgili Türkiye Türkçesi ağızlarında iki yüz civa-

rında kelime tespit edilmiştir. Bu kadar fazla kelimenin kullanılması, söz varlığının derlengi yıllarda, eşeğin sosyal hayatta önemli bir yer işgal ettiğinin ve teknolojinin henüz Anadolu coğrafyasına henüz yeterince yayılmadığını da gösterir. Türkiye Türkçesi ağzlarında *at* ve *deve* için kullanılan bazı kelimelerin (daylak, maya..) sosyal hayatta *deve* ve *at* kullanımının azalmasıyla birlikte *eşek* için de kullanılmaya başlandığı görülmüştür.

Kaynakça

- Arat R. (1991). *Kutadgu Bilig*, Metin, TDK Yay. Ankara, s. 534
- Ata Aysu (1997). *Kıyasü'l Enbiya*, TDK Yay. Ankara, s. 34-35
- Ata Aysu (2004) *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*, TDK Yay. Ankara, s.150
- Atalay B. (1992). *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi I*. Ankara, s. 315.
- Ayverdi İ. (2005) *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul.
- Battal A. (1997) *İbn-i Mühenna Lugati*, TDK Yay. Ankara.
- Bayram B. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*. Konya.
- Caferoğlu A. (2011) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara, s.77
- Clauson G. (1966) "Eski Türkçe Üzerine Üç Not", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s, Ankara, 27.
- Clauson G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Doerfer G. (1965) *Türkische und mongolische Elemente im Nueperssischen II*, Wiesbaden.
- Eckmann J. (1995). *Nehcü'l Feradis*, TDK Yay. Ankara, s.144
- Ehmetyanov R., Möhemmedinov R, Nurieva F., Ganiev F. (2014) *Türkçe Tatarca Sözlük*, TDK Yay. Ankara
- Elmalılı H. Y. (2005). *Kur'an -ı Kerim Meali ve Tefsiri*, İstanbul.
- Ergin M. (1989). *Dede Korkut Kitabı*, TDK Yay. Ankara, s.77
- Grimal P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü* (Çev: Sevgi Tamgüç) Sosyal Yay., s. 473-474.
- Gülensoy T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. TDK Yay. Ankara.
- Komisyon (1993). *Derleme Sözlüğü*, Ankara.
- Komisyon (1996). *Tarama Sözlüğü*, Ankara.
- Komisyon (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara.
- Naskali G. E., Butanayev Viktor, İsina Almagül, vd. (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*, TDK Yay. Ankara.
- Naskali G. E., Duranlı Muvaffak (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara.
- Necip N.E. (1995) *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çev: İklil Kurban) TDK Yay. Ankara.
- Nur İ. H. (2013) "Mesnevi'de Hayvan Karakterleri (Metaforları)", *AVKAE Dergisi*, Adana.
- Pala İ. (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay. Ankara, s.191
- Pekacar Ç. (2011) *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara.
- Sami Ş. (1316). *Kamus-ı Türkî*, İstanbul.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Atasözleri*, Ankara.
- Tekin T., Ölmez M., Ceylan E., Ölmez Z., & Eker S., (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Ankara 1995.
- Timurtaş F. K. (1971) *Şeyhi'nin Harnamesi*, İstanbul Üni. Edeb. Fak. Yay. İstanbul.
- Tokyürek H. (2013). "Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları", *TÜBAR XXXIII*, s.256
- Türk V. (2009). *Bahrü'l-Hakayık*, TDK Yay. Ankara.
- Züyütlü H. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, MEB Yay. İstanbul

Extended abstract in English

Since the first day of the world's coming into existence, animals have appeared alongside the human being and in his service, in his fairy tales and myths, in his legends and epics, in brief, in all narrative forms, sometimes being identified with a hero, sometimes posing as a metaphorical component. Due to some of their features, animals have attained a privileged place in man's world of thought. They sometimes symbolize beauty (the peacock, the swan...*etc.*), sometimes intelligence (the fox ... *etc.*) and sometimes power (the lion, the elephant...*etc.*). As for the donkey, generally and sadly what has fallen to his lot is *obstinance and obstinacy, foolishness and grossness*. In the days prior to the invention of the wheel and the development of technology, the donkey was regarded as essential for transportation, husbandry, harvesting, water carrying, *etc.*, and was the greatest helpmate of the human being. The donkey, which has also been used until quite recently in areas in close proximity to central settlements, was one of the most basic needs of a household. With the spread of modern technological development, the dependency upon these animals has gradually lost its previous importance.

As is known, a metaphor is defined as revealing the relation of similarity between two objects and concepts to corroborate the narration. At times animals, sometimes plants are employed in order to render concrete and make abstract concepts tangible (intelligence, soul, respect, empathy, arrogance, self, whimsicalness, *etc.*). In this formalisation or concretization of the physically abstract, one of the creatures attracting most of our attention has been the *donkey*. The word *donkey* is employed in the Holy Books, for example: In Zechariah 9/9 of the Torah: *Rejoice greatly Daughter of Zion! Shout, Daughter of Jerusalem! See, your king comes to you, righteous and victorious; lowly and riding on a donkey, on a colt, the foal of a donkey* (The Holy Scripture, 894). We also have a piece of information from Christianity concerning the donkey: *When Jesus Christ was born, there was a ruler named Herodes. Fearing that Jesus Christ would destroy his reign, he wishes to kill him. When Mary learns about this, She takes Jesus Christ and flees into Jerusalem at night on the back of her donkey. Later Jesus Christ is once more on the back of a donkey, this time trying to spread the religion of God* (Pala 2009, 191). In the Qur'an the donkey is mentioned in three places. *He has created horses, mules and donkeys so that you may ride them and they may be adornments and he creates other things beyond your knowledge* (Yazır, Nahl 16/8; 267); *Be modest in your walk and pace, lower your voice; for the ugliest of all sounds is probably that of a donkey.* (Yazır, Luqman 31/19; 411); *The instance of those who are charged with bearing the Torah but are unable to carry it, is similar to the state of a donkey carrying volumes of books on its back. How ugly is the instance of the tribe belying the verses of Allah! Allah shall not guide the gang of the cruel ones towards the right path.* (Yazır, Cumu'a 62/5; 552). The *Kıyasü'l Enbiya*, written by Rabguzi in the fourth century A.H. contains a donkey-related tale. According to what is told, the first to enter the Noah's Ark is the ant and the last is the donkey. They rode the donkey, but it didn't enter the ark because the Devil was preventing the donkey from entering by holding its tail. *"Is it the Devil who is with you?"* asks the Prophet Noah. Some relate this part differently: When Noah became really exhausted and overwhelmed, he said to the donkey, *"Enter, you Accursed One!"* The accursed Devil entered the ark with the donkey holding its tail. *"With whose permission did you enter the ark, Accursed One?"* asked Noah after seeing the Devil. *"With your edict I came in"*, said the Devil. *"When did I tell you to enter?"* asked Noah. *"You said, 'the Accursed One'"* It is me who is accursed not the donkey, *"said the Devil* (Ata 1997, 34-35).

A legend from antiquity concerning the donkey is as follows: “*Marsyas taking pride in his invention and thinking that the music of his flute is the best music in the world defies Apollo, the god of arts, daring him, if he is capable, to make such music with his lyre. Apollo defies him, asking his rival to play his instrument upside down as he himself does. Midas acts as a judge in this competition and Apollo is declared defeated by Midas. In response to this judgement, Apollo claims Midas’ ears cannot hear well and so to enable his ears to hear better he transforms Midas’ ears into those of a donkey and, he has a warrior flay Marsyas*”. From antiquity onwards this tale has become the popular theme of many plays and tragedies.

In Turkish literature, the most significant work known to date is the *Harnâme* by Seyhi. Seyhi was attacked by bandits while on his way to his village. Following this incident he wrote his *Harnâme*, in which he points out the negative aspects for a society using a *donkey*. He has a couplet in the voice of the donkey: *Çıkarur har çün enker-ül esvât/Ekin ıssına arz olur arasât; “When the donkey produced the ugliest voice/The owner of the sown field heard its noise”*; *Ağaç elinde azm-i râh itdi/Tarlasını göricek âh itdi “Picking up his stick he took the road/After seeing his field, he deeply moaned”*... In Dede Korkut the word *donkey* appears at the very beginning, when the ‘vulgar woman’ is mentioned: “*You ask for one thousand, she won’t bring one, her ears are deaf to the words of man, she is of the Noah’s ass. God forbid you have such a lass*”.

The word *eşek* (donkey) is one of those rare words which we can trace in its various forms from the historical Uyghur dialect of the Turkish language through to the present day. Scholars have differing opinions on the etymology of the word. While some think that the word *eşek* comes from the Arabic word ‘şekk’, others are of the opinion that the diminutive suffix *-gak*, *-ek* has been added to the root *eş*, (the partner, being together with, assistant). In modern Turkish dialects the word *eşek* has been used in the following forms: *eşşek, eşek, êşek, eştek, aşak, işek, eşdek*.

Since antiquity, the word *donkey* has been used to convey a negative meaning in almost all languages. This, even though this animal was one of the most important helpmates of the tribes living in such a vast and rugged geography, the reason for the donkey being so much denigrated, so as to form a term of abuse, was due to the picture of the donkey provided by religious works that associated this animal with the body, rather than with the mind or the heart and spirit. The most significant factor which has in particularly given rise to the emergence of this negativity towards the donkey has been the *tale of the donkey entering Noah’s Ark*. Also, in the Qur’an, the Holy Book of Islam, the expression in the Surah Luqman, that “*the ugliest sound is that of a donkey*”, has been a second factor of importance. Likewise, in the Turkish language the donkey appears to be an animal specially chosen to express negativity amongst animal-oriented metaphors. Any kind of negativity, especially (obstinacy, foolishness, idiocy, producing rough voice, etc.) is expressed through the employment of the word *donkey*. About two hundred donkey-related words have been discovered in the Turkish dialects of Turkey. The use of so many donkey-related words indicates the significant role played by the donkey in social life, at least during the period when these oral sources were compiled, and also records the fact that at that time technology had not spread sufficiently within the geography of Anatolia.